

Segesvári szemtanú a fehéregyházi csatáról

Köztudomású, hogy a szomorú emlékezetű fehéregyházi csatával és Petőfi halálának körülményeivel sok kutató foglalkozott, és ez a kérdés több szempontból már lezártnak tekinthető. Azonban egy szemtanú eddig ismeretlen feljegyzése — mely tudásunk szerint magyar nyelven még nem jelent meg — szolgáltathat újabb adatokat és ezzel hozzájárulhat a szövevényes és ellentmondásokkal terhelt „Petőfi-legenda” megfejtéséhez. Az alábbiakban rövid ismertetés után szó szerinti fordításban közöljük Heinrich Müller kőhalmi körorvos személyes élményei és szemtanúk elbeszélése alapján írt megemlékezését a fehéregyházi csatáról.

Heinrich Müller (1830—1908) az 1849-es események idején a segesvári evangélikus gimnázium 19 éves tanulója és a városi szász polgárörtség diákokból álló századának tagja volt. Az orvosi egyetem elvégzése után Kőhalmomban körorvos lett, és előszeretettel foglalkozott történelmi tanulmányokkal. A kőhalmi várról vagy Kőhalmoszékről írt kiváló helytörténeti munkái — e vidék alapvető monográfiája — a mai kutatók számára is értékes forrásmunkául szolgálhatnak. Az alább közölt adatokat Kőhalmoszék történetének az 1848—49-es eseményekkel foglalkozó fejezetéből, pontosabban annak egy részletéből vettük át (Dr. Heinrich Müller: Zur Geschichte des Repser Stuhles, megjelent a nagyszabeni Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 37. kötete 2. füzetében, 1911-ben).

Müller érdekesen írja le a Dick tábornok parancsnoksága alatt álló cári csapatok késői megjelenését a hadszíntéren, ami a fehéregyházi csata első szakaszát döntően befolyásolta. Viszont a csata végzetes kimeneteléhez az is hozzájárult, hogy egy segesvári polgár jelentést tett Engelhardt cári tábornoknál a Bem vezetése alatt álló hadak közeledéséről. Különös figyelmet érdemel egy letterszági (livlandi) ulánus elbeszélése Bem hintójának üldözéséről. Az itt említett idősebb tiszt azonban véleményünk szerint nem maga Bem tábornok volt, hanem inkább hadsegéde, az akkor mintegy 50 éves Anton Kurz. Érdekes, hogy a Bem kocsijából kiugró fiatal tisztet Müller Petőfinek véli. Bármennyire ellenkezik is ez az adat, illetve felfogása a közismert tényekkel, melyeket ma a legjobban Dienes András Petőfi a szabadságharcban (Budapest, 1958) című — az 1956. évi közös román—magyar helyszíni kutatások alapján írt — munkájából ismerünk, emlékeztessünk itt arra, hogy a költőt Dáné Károly, a fiatal tüzér-szemtanú is Bem hintója mellett látta utoljára (Lengyel József: Egy szemtanú Petőfi haláláról. Történelmi Lapok, 1874). A vesztett csata utáni menekülést és a Bem hintója elleni kozák támadást több más munka is említi (Ferenczi Zoltán: Petőfi eltűnésének irodalma. Budapest, 1910).

Magának a csatának a leírását megjegyzések nélkül, a más történelmi forrásokkal való egybehangolás mellőzésével közöljük.

Binder Pál

Az orosz derékhad [1849] július 26-án elhagyta Szebent, és Medgyesen áthaladva, július 29-én délelőtt Segesvárra érkezett [...] A városi tanács a [szász] főpap vezetésével az oroszok elébe ment. Engelhardt tábornok barátságosan fogadta a küldöttséget, és megígérte a város megkímélését. Ezután mintegy 2000—3000 főnyi

gyalogságból és lovasságból álló előhad vonult át a városon, és nem messze Segesvártól, Fehéregyháza irányában a Küküllő balpartján táborozott le. Egy 6000 emberből álló hadtest Dick tábornok parancsnoksága alatt Fogarason keresztül nyomult előre, hogy Garaton, Kóhalmon, Szászkezdén áthaladva Engelhardt haderejével Segesvárnál egyesüljön.

Kóhalomban még Dobai ezredes táborozott; több házban 14—20 ember is volt elszállásolva, és itt szigorú fegyelmet tartottak. Július 29-én a magyar előőrsek Fogaras irányából ágyúdörgést jelentettek. Emiatt a felkelők táborában nagy izgalom támadt. Kóhalomból gyalogság, lovasság és tüzérség indult Garat felé, szembe az ellenséggel. Július 30-án Garaton már kora reggel ágyúdörgés hallatszott. Amikor a magyarok észrevették az ellenség túlerejét, a Vilmos-huszárok fedezete mellett Kóhalom piacterének közelébe vonultak vissza, majd rövid csatározás után az oroszok Homoród községig üldözték őket. [...] A nap [július 30] további részén a cári csapatok Kóhalom piacterén táboroztak. Másnap [július 31-én] reggel tovább meneteltek Segesvár felé, de Szászbudán pihenőt tartottak, hogy ott bevárják a további parancsot. Az akkori szászbudai lelkész, Michael A. Schuster jelenlétemben tett közlése szerint a nála egy pár órára elszállásolt Dick tábornok hiába várta a Segesvár felé való előnyomulást elrendelő parancsot. Ahogy azt mindjárt a segesvári ütközet után mesélték, azokat a kozákokat, akik Dick tábornoknak a parancsot vitték, lelőtte az ellenség.

Július 31-én délelőtt 8 és 9 között Bem megtámadta a cári csapatokat. Az oroszok csak akkor vették észre az ellenség közeledését, mikor a magyar harcosok már táboruk közvetlen közelébe nyomultak.

Bemnek a balszárnyon előőrsei voltak, ezek az erdőben már messze előrehatoltak: a központi részen egy, a mezőn magánosan álló bekerített konyhakert előtt nyolc ágyú volt lövésre készen felállítva. Az ágyúkat kezelő legénység láthatatlan volt, nyilván a kert mögé rejtőzött el. A jobbszárnyat lovasság és gyalogság alkotta.

Az oroszok jobbszárnyukon lövészeket állítottak a harc vonalba, középen pedig egy lépcsősen lejtő domboldalon több ágyút, egy híd mellett pedig két löveget helyeztek el. Az ágyúk védelmét oldalt gyalogság és lovasság, a balszárnyon ugyancsak gyalogság és lovasság biztosította. A kukoricatáblák mindkét hadállást valamelyest álcázták. A két ellenséges erő közti távolság nem haladta meg, légvonalban, a két kilométert. Tulajdonképpen csak az erdőben felállított tüzérség és a lövészek tevékenykedtek szüntelenül, miközben a lovasság és gyalogság mindkét felől nyugodtan várakozott. A cári csapatok csak akkor változtatták meg állásaikat, amikor a forradalmi erők ágyúikkal ezt a célpontot már belőtték.

Még az ütközet kezdetén, ágyúgolyótól találva, elesett Szkarjatyin orosz ezredes. Engelhardt bizonyára Dick tábornok érkezését várta, de hiába. Végül is délután háromnegyed 5-kor parancsot adott az általános támadásra. Az ágyúk és gyalogsági fegyverek tüzelését azonnal beszüntették, és sok ezer torokból kiáltott „Hurrá!” dörgette meg az eget. A forradalmi sereget azonnali felbomlás fenyegette, és Keresztúr felé menekült. Engelhardt tábornok lett a győztes.

A fehéregyházi csata után beszéltek, hogy az ütközet előtti napon egy zsidó kém pálinkát árult az orosz táborban. Azonban nem jutott tudomására, hogy az orosz derékhad a város [Segesvár] ellenkező oldalán helyezkedett el, különben Bem nem merne volna megkockáztatni ezt a vakmerő vállalkozást. Egy segesvári polgár volt az, aki a kora reggeli órákban a fehéregyházi erdőben járt, és jelentette az orosz táborban az ellenség közeledését, az orosz előőrsek ugyanis fogságba estek. A Bem közeledtét jelentő első hír vétele után a város szélén helyezkedtem el, amikor a gyalogosok lövései még csak szórványosan voltak hallhatók. Az orosz táborban nagy

volt a sürgés-forgás, az egyes csapategységek ekkor foglalták el kijelölt helyüket. Mikor Engelhardt a csatater felé lovagolt, mindenütt, ahol elhaladt, csapatai hangos szóval köszöntötték. Este livlandi ulánusok Segesvárra hozták Bem hintóját. Midőn ők ezzel a piactéren megálltak, egyikük német nyelven a következőket mondta: „En, néhány ulánustársammal együtt, üldözőbe vettem, majd utolértem a hintót. A kocsiból egy fiatal tiszt ugrott ki, akit lekaszabtunk, őt egy öregebb tiszt követte [a leírás szerint biztosan Bem — Heinrich Müller megjegyzése]. Ekkor viszont huszárok támadtak meg, az idős tisztet egy lóra kapták és elvágattak vele.“ Tekintettel arra, hogy én feltehetőleg egy vagyok azon kevés ember közül, aki még életben van, és mint a segesvári evangélikus gimnázium századában szolgáló egykori nemzetőr a fehéregyházi csatát elejétől kezdve annak döntő szakaszáig igen előnyös látóhelyről különös érdeklődéssel figyelemmel kísértem, ezért az ott történeteket részletesen és hitelesen tudom ismertetni. Petőfi, aki a harcban szintén elesett, már reggel Bemmelle együtt a csataterre kocsizott, de ő, amint mondják, nem volt a harcosok között, hanem Fehéregyházán egy sütőkemence tetejéről követte az ütközet lefolyását. A brassói Anton Kurz, aki mint íróember volt ismeretes, ugyan csak a csatateren lelta halálát.

[A fehéregyházi csata után] Bem Keresztúron át Marosvásárhelyre menekült, azonban, miután Kolozsvárról 4000 főnyi erősítést kapott, ezzel augusztus 4-én Nagyszeben alá vonult, és a gyenge orosz védőrséget egy éjszakára kiszorította a városból. Augusztus 6-án Szeben mellett Lüders tábornok döntő győzelmet aratott Bem hadai felett, és ezzel a felkelők hatalma Erdélyben teljesen megtört.

Augusztus 12-én Lüders még egyszer a forradalmi hadak ellen vonult, és a zászsebesi csatával felszabadította Gyulafehérvárt. Három nappal ezután Zsibónál 15 000 felkelő letette a fegyvert. Kossuth, Bem és több más tábornok Orsovánál török területre menekült. Ezzel véget ért a véres dráma.

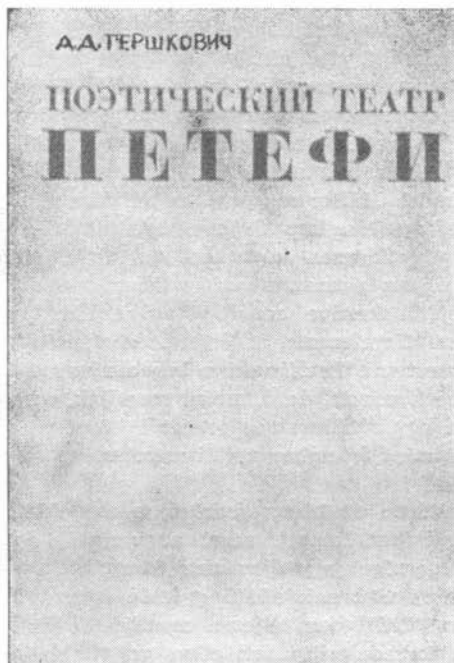
ALEKSZANDR GERSKOVICS

A szibériai Petőfi-legenda nyomában

Minden népnek halhatatlanok a hősei. Petőfi esetében ez a megállapítás kétszeresen igaz: őt holtan senki sem látta.

Ismeretes, hogy 1849. július 31-én a 26 éves költő, aki sohasem volt katonai szolgálatban, Bem tábornok harcoló seregének önkénteseként részt vett a segesvári véres ütközetben. E csata lényegében az utolsó összecsapás volt a magyar forradalmi csapatok, valamint az osztrák császár és az orosz cár egyesült hadseregének erői között. Augusztus 13-án a magyar seregek Világosnál letették a fegyvert. Petőfi ezt a napot már nem érte meg, Segesvár mellett nyomtalanul eltűnt azon, a Fehéregyháza és Héjjasfalva közti útszakaszon, ahol utoljára látták egy ulánus-támadás ellen védekezve. Neve nem szerepelt az elesettek, sebesültek és fogságba esettek listáján.

És ekkor kezdtek megszületni a legendák.

A szerző könyvének címlapja

A köztudat nem bírt és nem akart belenyugodni Petőfi halálának gondolatába. Talányos eltűnése a népre szakadt szerencsétlenség legválságosabb pillanatában egész életének és alkotásának sajátos lát-noki színezetet adott. A költő, forradalmár és nemzeti hős Petőfi alakja mélyen behatolt népe szellemi életébe. A legendákat a legkülönbözőbb emberek költötték: romantikus álmodozók és kalandorok, költészetének lelkes tisztelői és komoly tudósok. Mindezek szóban és írásban tanúsították, hogy látták Petőfi nyomait a sorsdöntő nap után, különböző helyeken és különböző alakban: Szerbiában, Romániában, Csehországban, Péterváron, sőt még a távoli Szibériában is.

A Petőfi-legendák között a legszívó-sabbnak az a változat bizonyult, mely szerint életútját Szibériában fejezte volna be. Ez a „szibériai legenda“ mindjárt a segesvári csatát követően elterjedt, s a kortársak sokáig hittek benne. Még a felvilágosultabb elmék is ingadoztak, elhígygék-e végérvényesen a költő halálát. „Még mindig beszélnek, hogy Petőfi S. él. Töb-

bek között Kazinczy Gábor is. — írta Erdélyi János Szemere Miklósnak 1850. április 10-én —, én mesének tartom az egészet, annál inkább, mivel szegénynek a nevét sok ingyenélő felölté Pesten is, szét is az országban, hogy alamizsnát nyerjen, mi nem egy csavargónak sikerült már“ (*Erdélyi János levelezése* II. Budapest, 1962. 27).

1877-ben Magyarországon pert indítottak egy magát Manassesnek nevező kalandor ellen, aki azt állította, hogy a cári hadseregben szolgált Oroszországban, és ott találkozott Petőfivel. Az egyik bíró éleselméjű kérdésére, hogyan hangzanak az orosz katonai vezényszavak, a vádlott nem tudott felelni. Kiderült, hogy Manasses valóban több évet rabságban töltött, de nem Szibériában, hanem a nagyváradi börtönben, közbüntény elkövetéséért.

A „szibériai legenda“ e század 30-as, 40-es éveiben hirtelen virágzásnak indult. Dienes András, aki hatalmas és kimerítő anyagot gyűjtött össze a költő utolsó napjaira vonatkozóan, rátapint az igazságra, amikor megállapítja, hogy a vad hírek „egy háborús hangulat velejárói“ (*Petőfi a szabadságharcban*. Budapest, 1958. 542).

Az osztrák *Neues Wiener Tagblatt* 1936. július 30-án *A láncravert költő* hangzatos cím alatt hírt adott Petőfi (Petrovics) Szibériában, Ikatovo falu mellett megtalált sírjáról. Később egy szemfüles újságíró „felfedezett“ egy Horvath nevű volt cári hadseregbeli tábornokot, aki az I. Miklós által állítólag 1849-ben Szibériába száműzött magyar szabadságharcosok utódjának adta ki magát.

De a legmegdöbbentőbb, a képzeletet felcsigázó közlést *Az Est* 1939. április 26-i száma jelentette meg. Barátosi Lénárth Lajos ismert magyar földrajztudós, aki 1909-ben a svájci Geck professzor expedíciójának résztvevőjeként Szibériában járt,

most, harminc év múltán nyilatkozatában azt állította, hogy Csita mellett, Körözs-Körös faluban látott egy sírkövet a következő, tört magyarsággal írt szöveggel:

Alexander Stepanovics Petrovics

honveg ernagi

Halva itt:

1857. május 18.

Ő csinálta falut Körözsöt.

Barátosi Lénárth ehhez hozzáfűzte, hogy saját szemével látta Petőfi asztalát és találkozott a falu elöljárójával, egy bizonyos Vaszilij Vasziljevics Dragomanovval, aki, bár gyengén, de beszélt magyarul, és azt mondta, hogy dédapja, Dragomán Sándor Bem alatt szolgált. (A Barátosi Lénárthra vonatkozó anyagot idézi Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*, 386.)

Az első világháború után Szibériából hazatérő hadifoglyok még hihetlenebb-verziókat terjesztettek. A Petőfi „szibériai bolyongásáról“ szóló anyagok tekintélyes helyet töltenek be abban, a Petőfi-irodalmat felölelő értékes katalógusban, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében Kiss József állított össze. A „tanúk“ többsége a legképtelenebb mesékkal állt elő. És mint történni szokott, minél hihetlenebbek voltak e mesék, annál nagyobb érdeklődést váltottak ki. Egyesek azt állították, hogy Petőfi haláláig ólombányában dolgozott, mások azt közölték, hogy Csitában benősült egy kereskedő családjába, ismét mások látni vélték Ugrában véres zubbonyát és kardját. E hírek kapcsán a legtöbbet emlegetett földrajzi elnevezések a Szelengir (vagy Szelger) folyó, Ikatovo falu, Barka falu a Bar-guzin torkolatában, valamint Iliszunsk (más források szerint Iljusinszkaja). Valaki azt híresztelte, hogy Szibériában Petőfi kéziratára bukkantak, és ott magyar eredetben ismeretlen versei jelentek meg.

És bár a sok mendemonda és legenda nyilvánvalóan hamis, meseszerűségük ellenére is sokakat meg tudtak téveszteni, és nemcsak a be nem avatottakat. A nagy költő és író, Illyés Gyula például *Petőfije* 1952-es kiadásának függelékében bevallja, hogy valamikor ő is „becsapódott“, átérezte „a hajdani Petőfi-várók izgalmát, megható hiszékenységét“, melyet „a bizonytalanság, a remény-szülte kétkedés“ hozott létre (Illyés Gyula: *Petőfi*. Budapest, 1952. 328).

1956 augusztusában Dienes András neves Petőfi-kutatónak sikerült régi tervét megvalósítania: a magyar—román Akadémiai Munkaközösség élén könyvekkel, térképekkel, körzővel felszerelve kiszámította Petőfi halálának helyét; ez után a kutatók részletes jelentést írtak és emléktáblát állítottak a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti országúttól néhány méternyire. De a Segesvárt túlélő Petőfi bolyongásának legendája, megingatva és lefojtva, a hamu alatt még ezek után is tovább izzik.

Abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ha Petőfi egyetlen nappal túléli a scgesvári csatát, hírt ad magáról, bárhova vesse is a sors szeszélye, e sorok írója megpróbált tudatosan „becsapódní“, és úgy elindulni a „szibériai legenda“ nyomában. A mítoszokat nem lehet pusztán matematikai számításokkal legyőzni. Ha ezek valóban mítoszok, akkor tényekből kell kiindulniuk, amelyeket valaki hamisan értelmez, jó vagy rossz szándékból, de mindig azzal a törekvéssel, hogy a kívánt dolgot valóságosnak tüntesse fel.

Mi vajon a „szibériai legendában“ a spekulatív fantázia terméke, és mi az „ábrándok édes üdvössége“? Nem hoz-e több eredményt a legenda gyökerének pozitív vizsgálata, mint pusztá tagadása vagy megvető lekezelése? Ha sikerül megérteni, honnan indulhatott el a legenda, ez talán nem világitja meg az orosz—magyar kapcsola-

tok egyik homályban maradt pontját? Röviden szólva, a kutatás két irányban indult meg, és két kérdésre kereste a választ: 1. milyen alapjuk van azoknak a híreszteléseknek, hogy 1849-ben magyar szabadságharcosokat Szibériába irányítottak; 2. található-e Szibériában nyoma annak, hogy Petőfi ott járt volna.

Azt elég könnyű volt megállapítani, hogy a magyar hadifoglyokat a világosi fegyverletétel után átadták az osztrák parancsnokságnak. A. A. Nyepokojnyickij *Az 1849-es erdélyi háború leírása (Opiszanyije vojni v Transzilvanyii v 1849 godu. Szankt-Petyerszburg, 1858)* című könyvében mellékletként közöl egy *Jegyzék az osztrák parancsnokságnak nyugta ellenében átadott magyar foglyokról* elnevezésű okmányt. A szerző, aki maga is a segesvári csata résztvevője volt, és Szkarjatyin tábornok halála után átvette a csapatok vezényleését, idéz egy adatot, amely szerint „Segesváron fogságba kerültek: tiszt — egy sem, alsóbb rangú — 300“.

Mint már mondtuk, Petőfi Segesvárnál civil ruhában volt, és e két rovat egyikébe sem kerülhetett. Igen, de hátha mégiscsak hiba történt? Nyepokojnyickij értesülését levéltárak adataival kell ellenőrizni.

A moszkvai Központi Állami Hadtörténeti Levéltárban (KÁHTL) több hónap után tanulmányoztam a „VUA“ megjelölésű, *A magyarországi hadjárat* címet viselő alap vaskos iratcsomót. Köztük sok rendkívül érdekes okmányt találtam, kezdve a segesvári ütközet eredeti tervétől, mely ugyanazon Nyepokojnyickij aláírását viseli (5383. ügyirat), egészen addig a titkos rendelkezésig, mely szigorú intézkedést ír elő „annak érdekében, hogy a katonai rangot viselők és különösen a tiszték a lehető legkevesebbet érintkezzenek a helybeliekkel, főleg a városi lakosokkal, akiknek veszélyes gondolkodásmódja, állandó lázadó szelleme a legártalmasabb hatással lehet“ (5368. ügyirat, 14. lap). Rüdiger, Lüders, Anrepa tábornokok számtalan jelentése kéri, sürgeti és végül követeli, hogy a magyar hadifoglyokat haladéktalanul adják át az osztrák hatóságoknak (az egyik jelentés kezdődő kolerajárványt emleget). Világos után a csapatok parancsnokai megkapják a megfelelő szigorú utasítást Paszkevicz tábornagtól: az összes hadifoglyokat, a lengyel nemzetiségű személyek kivételével, minél előbb átadni az osztrákoknak! Hát Világos előtt? Nem történt-e vajon olyan eset, hogy valamelyik túlbuzgó hadvezér kelet felé indított, még ha csak kisebb csoportokban is, foglyokat, ami alkalmat adhatott volna a mendemondákra, majd később a legenda születésére?

Több hónapos keresés után végre előttem feküdt egy gyöngybetűs *Jelentés*. Címzése: „A Hadrakelt Hadsereg Főparancsnokának, Paszkevicz Tábornagy Úrnak, Varsó hercegének és eriváni grófnak“. Aláírója az 5. gyalogos hadtest parancsnoka, Lüders gyalogsági tábornok, akinek csapatai Segesvárnál is harcoltak. Az okmány második oldalán szó szerint ez áll: „Az utóbbi időben ejtett foglyok nagy terhet jelentettek seregeinknek, ezért utasításba adtam a hadifoglyoknak 2 ezres oszlopokban, a Zsitomiri ezred egyik zászlóaljának fedezete mellett Tömösre irányítását, ahonnan Danenberg tábornok feladata tovább küldeni őket Bukovinába, Csernovicba. A tiszteket elkülönítettük, hogy ne befolyásolhassák az egyszerű katonákat ütköztében, és visszartartottuk őket a rementuri* erődben, Bem hadsegéde és hadbiztosa, Kiss és Bicssei kivételével, akiket mint fontosabbakat Bukarestbe küldtünk Danenberg tábornokhoz, Galícia Katonai Parancsnokának, Hammerstein tábornoknak való átadás végett“ (5351. ügyirat, 371. és 372. lap).

* Valószínűleg elírás. Rementurt két megvizsgált helységnévtár (Dictionar istoric al localităților din Transilvania, *intocmit de Coriolan Suciu, vol. II, 1968, Ed. Academiei Republicii Socialiste România* és *A Magyar Korona Országainak Helységnévtára. Budapest, 1900. Szerkeszti Dr. Jekelfalussy József*) egyikében sem sikerült felfedezni. — A fordító megjegyzése.

E sorok olvasásakor nem hittem a szememnek, újra és újra elolvastam az elsőként említett magyar nevet. Bem hadsegéde? De hiszen Petőfi is hadsegéde volt Bemnek, és nyomós bizonyítékok vannak arra, hogy Segesvárnál is betöltötte ezt a tisztséget. De sajnos, az okmányban megjelölt név nem lehet tévedés: Bemnek valóban volt Kiss Sándor nevű hadsegéde. A kutatás szála kicsúszott a kezemből...

De a kiábrándulással együtt azt is megéreztem, hogy a legendát övező titokzatos homály szétfoszlóban van. Teljesen logikus feltételezni, hogy amikor a költő eltűnésének híre eljutott valamelyik szemtanúhoz, aki látta a kelet felé menetelő honvédek oszlopát, a legenda csírájában már megszületett. Ki tudta, hová viszik a foglyokat? Csernovicba? Bukarestbe? De hiszen Magyarország felől nézve ezek is állomások lehettek Szibéria felé. Kit érdekelt a „Petőfi-legenda” szempontjából, hogy a foglyok Bukovinából visszafordultak és hazatértek — a cár nem óhajtotta, hogy még magyar lázadók is legyenek Szibériában, van ott nélkülük is elég forradalmi elem.

Lássuk tovább, mi a helyzet azzal a Horvath nevű orosz tiszttel, aki egy Szibériába száműzött 48-as szabadságharcos utódjának adta ki magát.

Újra belemerültem a levéltárak anyagába, szolgálati lajstromokba, ügyiratokba, amíg az okmányok alapján meg nem győződtem arról, hogy valóban létezett egy Horvat tábornok, poltavai nemes fia volt, 1859-ben született Ukrajnában, és karrierjét a Kelet-Kínai Vasút igazgatójaként fejezte be, ha nem számítjuk a dühödt szovjetellenes fehéremigráns szerepét, melyet az Októberi Forradalom után betöltött.

Mint a KÁHTL adataiból sikerült megállapítanom, a cári hadseregben az első világháború előestéjén körülbelül tíz Horvat nevű tiszt szolgált, többségükben Harkov és Poltava vidékéről. Közülük csak egy ért el magasabb tiszti rangot, és több mint húsz évig szibériai szolgálatban volt. Dmitrij Leonidovics Horvatnak hívták, Szibériába ezredesként került, 1895-ben az I. Usszuri zászlóalj parancsnoka, majd 1902-től a Kelet-Kínai Vasút igazgatója lett (l. *A tábornokok jegyzéke rangidősség szerint*, összeállítva 1914. április 15-én, Petrográd, 338). D. L. Horvat főleg felfedezett teljes szolgálati táblázatai (KÁHTL, 360. iratsomó, 358. és 378. okmány) arról tanúskodnak, hogy 1859. július 25-én Poltava mellett született, helybeli nemesektől származott, *právoszláv* vallású volt, szolgálatát 1879-ben zászlósi rangban, testőrségi utász-zászlóalj beosztott tisztjeként kezdte. Egy másik, 1911-ből származó, a határőrszolgálati önálló hadtest által kiállított „személyi ügyiratcsomó” hivatalosan tanúsítja, hogy Horvat az amúrontúli körzetben hosszú ideig teljesített szolgálatot, és ugyanakkor fényt derít ennek az embernek a becsvágyó jellemére, aki magas funkciója ellenére sok éven át tartó pereskedést folytatott a Kelet-Kínai Vasút főnökségével katonai és nem adminisztratív rangban történő előléptetésének jogairól (l. KÁHTL, 301. iratsomó, 703. okmány). Könnyen megtörténhetett, hogy 1917 után az idegenbe szakadt, öreg és megkeseredett emigráns tábornok, aki a véletlen folytán Magyarországon elterjedt nevet viselt, megfelelő alanya lett a bécsi „sárga” sajtó szenzációs hírverésének.

Ezek után következhetett a feladat másik felének a megoldása: rátérni a Petőfi-legenda nyomainak felkutatására magában Szibériában, természetesen, ha ilyen nyomok léteznek. 1968 őszén e célból Csák Gyula magyar író (az *Élet és Irodalom* munkatársa) kíséretében a Bajkál-tó vidékére utaztam. E körülménynek különösen örültem, mert így a kutatásban mindkét érdekelt fél képviselve volt.

1968. szeptember 17-én az Irkutszki Állami Egyetem világtörténelem tanszékén összegyűltek Szibéria és a Bajkálontúl történetének és táj kutatásának legnagyobb szakemberei. A megbeszélésen részt vettek: Sz. V. Sosztakovics professzor, a tanszék vezetője, a történettudományok doktora, száműzött lengyel forradalmárok leszármazottja; F. A. Kudrjavcev professzor, számos, Szibéria XVIII—XIX. századi történetével foglalkozó munka szerzője; V. G. Tyukavkin professzor, az Irkutszki

Pedagógiai Főiskola Szovjetunió története tanszékének vezetője, a történettudományok doktora, Szibéria XIX. század végi — XX. század eleji történetéről szóló művek szerzője; Sz. F. Kovalj docens, a Szibériába száműzött dekabristákról és lengyel politikai száműzöttekről szóló ismert munkák szerzője.

A meghívott tudósok egytől egyig és, sajnos, habozás nélkül kijelentették, hogy tőlünk hallanak először arról a „feltételezésről, miszerint a híres magyar költő, Petőfi Sándor a Bajkálontúlón járt volna“. Idézek néhány részletet a felszólalásokból (a beszélgetésen készült feljegyzések tulajdonomban található gépírással szövege alapján).

TYUKAVKIN professzor: Bármennyire is igyekezett volna a cári kormány titokban tartani Petőfi szibériai száműzetését, ha valóban szó lett volna erről, annak „nyomai“ megmaradtak volna a levéltárakban. A Kelet-Szibéria Főigazgatási Alap és az Irkutszki Főkormányzósági Alap eléggé ép állapotban megmaradt (nem égett el az 1879-es irkutszki tűzvészben). Ezeket az iratokat kutatók tucatjai tanulmányozták, de senki sem talált olyan anyagot, mely száműzött magyarokról vagy konkrétan Petőfiről adott volna hírt. Ez hatalmas szenzációt jelentene, és a történészeknek rögtön tudomására jutna...

Azonkívül, teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy mindazoknak, akik Szibériába kerültek (még az életfogytiglani kényszerszolgálatra vagy börtönbüntetésre ítélteknek is) megvolt a lehetőségük arra, hogy felvegyék a kapcsolatot a „szabadon levőkkel“; a száműzöttekre és a deportált telepesekre ez még inkább vonatkozik (Barátosi Lénárth „híradásából“ ítélve Petőfinek szabad telepesnek kellett volna lennie, ha egyszer „megalapította Körözs falut“. A szibériai közvélemény együttérzéssel viseltetett a száműzöttek, különösen az értelmiségiek iránt, és segítségükre volt.

KOVALJ docens közbeszólása: Még ha Petőfi el is akarta volna kerülni a figyelmüket, a helybeliek rátaláltak volna: Szabasnyikov, Basznyin, Butyin kereskedők irodalmi szalonjai feltétlenül felkutatták volna.

TYUKAVKIN professzor: Akkoriban a száműzöttek között dekabristák, petrascevisták, lengyel felkelők éltek, jórésük irodalmár, és minden bizonynyel tudtak volna Petőfiről. Azt pedig határozottan állíthatjuk, hogy az összes politikai „bűnösök“, még a börtönbe zártak és a kényszerszolgálatok is, megtalálták a lehetőséget a levelezésnek, döntő többségüknek pedig a levélváltást hivatalosan is megengedték.

KUDRJAVCEV professzor: Petőfire semmiféle utalást nem találunk a forradalmi mozgalmak Kelet-Szibériába, így a Bajkálontúlra száműzött résztvevőinek visszaemlékezéseiben sem. Sz. V. Makszimov neves orosz kutató, aki alaposan áttanulmányozta a múlt századi szibériai kényszerszolgálatokra és száműzöttekre vonatkozó anyagokat, három részes, *Szibéria és a kényszerszolgálat (Szibir i katorga, 1871.)* című alapvető munkájában egy szóval sem tesz említést magyar hadifoglyokról.

Petőfi szibériai száműzetésének legendája az ún. „garibaldisták“ körében is szárnyra kelhetett; ők Európa különböző országaiból kerültek lengyel földre, és hadifoglyoknak tartották magukat. Felmerül a kérdés, nem voltak-e közöttük magyarok?

A SZERZŐ: Mi a véleménye azokról a költeményekről, amelyek állítólag „Petőfi S.“ aláírással Szibériában felbukkantak?

KUDRJAVCEV professzor: Ne feledkezzünk meg Mihail Mihajlov száműzött költőről, aki Kadojában élt, és Petőfiből is fordított. Könnyen megtörténhetett, hogy az ő fordításai adtak tápot az ilyen híreknek.

KOVALJ docens: 1951-től dolgozom a *Politikai száműzetés Szibériában a XIX. században* témán, megismerkedtem az irkutszki és omszki területi levéltárak, az Októberi Forradalom Központi Állami Levéltára és más archívumok politikai ügyirataival, de soha egyetlen okmány sem került a kezembe, s még utalást sem találtam olyan magyar hadifoglyok szibériai száműzetésére, így tehát Petőfire vonatkozóan sem, akik a 48-as szabadságharc résztvevői lettek volna. Az a legenda, mely szerint Petőfit Szibériába vitték, és 1857-ig a Bajkálontúlón, a maga alapította faluban élt, minden történelmi alapot nélkülöz. A politikai száműzöttek felügyeletét végző cári rendőrség gyakorlatában egyetlen olyan eset sincs, mely a külső világtól való teljes elkülönülésről

tanúskodna. A külföldről idekerült politikai száműzöttek pedig az oroszokhoz mérten még kevésbé voltak elszigetelve.

A szibériai közéletben a száműzöttek minden hulláma idején nagy érdeklődést tapasztalhatunk a politikai száműzöttek iránt. Nem lehettek volna kivételek a magyar hadifoglyok sem, ha valóban Szibériába kerültek volna, még kevésbé az akkor már hírneves Petőfi. Szibériában elterjedt Petőfi-legendáról szintén nincs tudomásunk. Ugyanakkor a dekabristákról, lengyelekről és más politikai száműzöttekről számos legenda jött létre ezen a vidéken.

A beszélgetést SZERGEJ VLAGYIMIROVICS SOSZTAKOVICS ezzel zárta le: A Petőfi bajkálontúli eltemetéséről szóló verzió ellen, úgy gondolom, sok érv szól. Különösen arra gondolok, hogy a cári kormány nem hagyta volna a költőt szigorú felügyelet nélkül, ennek pedig nyoma maradt volna a levéltárakban. Meggyőződésem, hogy a legendának ellentmond Petőfi rendkívüli egyénisége is: ha életben marad, nem hallgat nyolc hosszú éven át! Hirt adott volna magáról, ha nem másként, legalább a Szibériából hazájukba visszatérő lengyel politikai száműzöttek útján.

Kérdezhetjük, mi hát a helyzet végül is a mendemondákkal? Úgy vélem, tovább kutatni azt, hogyan keletkezett és terjedt az életben maradt Petőfiről szóló legenda szibériai változata, nemcsak rendkívül érdekes, de nagyon szükséges is.

A mai szakemberek e véleményei teljes mértékben megegyeznek az érdemtelenül elfeledett lengyel felkelő, Adam Mirniczky tanúskodásával. Mirniczky 1849-ben Bem hadseregében harcolt, később az 1863-as lengyel felkelés résztvevője volt, és ennek szétverése után Irkutszk mellett töltötte száműzetése éveit. Hazatérte után, 1877-ben a sajtóban nyilatkozik, és határozottan visszaveri azokat a híreket, amelyek szerint Petőfi Szibériában járt volna: „...még a legkeményebb kényszermunkákra ítéltéknek is joguk volt három hónapban egyszer családjuknak írni — írta a lengyel légió volt tagja —, s mi válaszokon kívül mosóruhákat, pénzt stb. is kaptunk... Vajon Petőfi nem élt volna e jótéteménnyel? Ez nem gondolható... nem vagyok oroszbarát, hanem az igazság tekintetéből ki kell jelentenem, hogy az orosz tisztok, a hivatalnokok és a polgárok igen közlékenyek voltak s sok nevezetesebb száműzöttet illetőleg, kiknek nevei régen feledésbe mentek, szolgáltatnak felvilágosításokkal. Ők bizonynal Petőfiről is tudtak volna valamit s ezt tudatták volna...“ (*Magyar Polgár*, 1877. 136.; 538—539. — Idézi Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*, 312—313, 542). Azonban Mirniczkynek — aki többek között arról is írt, hogy a Szibériában töltött sok év alatt egyetlen magyarral találkozott, s az sem száműzött, hanem prémkereskedő volt — ezt a fontos és értékes tanúskodását nem hallották meg azok, akik annyira hittek a „bolyongó Petőfi“ legendájában, hogy becsukták fülüket az értelem szava előtt, és a tényekkel szemben a fantáziát részesítették előnyben.

A szibériai történészekkel tartott megbeszélés után még maradt egy kétséges pont: mit tudhatunk meg a földrajzi elnevezésekről, van-e Szelengir-Szelger, Körözs-Körös, Ikatovo, Ugra, Barka és Iliszunzsok-Iljusinszkaja?

Valóban, mit kezdünk a magyar forrásokban szereplő tucatnyi folyó, község, falu nevével? Ki tud feleletet adni arra, hogyan torzultak el a kétszeri-háromszori, oroszról magyarra és vissza, oroszra fordítás során? Minden út egy emberhez — M. N. Melhejevhez, az irkutszki egyetem docenséhez, a földrajzi tudományok kandidátusához, a Bajkálontúl és Szibéria helynévkutatásának a maga nemében egyedülálló szakemberéhez vezetett. Vele közösen összeállítottunk egy különleges táblázatot: felül vízszintesen felsorakoztattuk a Petőfi-legendával kapcsolatos összes földrajzi elnevezések magyar változatait, majd balra függőlegesen lefelé egymás után bejegyeztük a Bajkálontúl 1806-ban, 1888-ban, 1908-ban, 1945-ben, 1954-ben és 1966-ban készült térképeinek és atlaszainak címét, és végül kitöltöttük a keletkezett fehér kockákat.

